

НЕФОРМАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА АКТИВНІСТЬ: СПРОБА ОЦІНКИ ЇЇ МАСШТАБІВ В УКРАЇНІ

Як у побуті, так і в промовах громадських діячів України часто використовуються такі поняття як тіньова економіка, нелегальна економіка і т. п.

У статті зроблено спробу оцінити розміри та поширеність неформального сектору економіки України, базуючись на даних кількісних соціологічних досліджень Київського міжнародного інституту соціології. Також у роботі наводиться опис того, що, власне, ми можемо визначати як неформальний сектор економіки

У суспільних науках зафіксовано зв'язок між економічною та загальнолюдською діяльністю людини. Практики громадян частково формуються під впливом їхньої залученості до тієї чи іншої економічної діяльності в межах держави. Зокрема, основною або базовою характеристикою загальнолюдських практик пропонуємо виокремити саме практики соціального життя. Їх умовно можна назвати *побутовими*, або *громадськими*. Однією з цих характеристик є формальність у дотримуванні писаних або неписаних правил поведінки в тих чи інших соціальних ситуаціях.

Визначаючи існування неформальних практик в економічній діяльності, що набули значного поширення в українському суспільстві, не можна не звернути уваги на певний дисонанс: з одного боку існування формальних приписів¹ для громадян, а з іншого — неформальних економічних практик, які здебільшого суперечать існуючим приписам. Якщо спробувати зіставити зазначені дві сторони економічної діяльності індивіда, перевага буде на боці *неформальності*, що дає результати і виступає гарантом фізичного існування. Тобто, неформальна економічна діяльність (далі НЕД) залишається неформальною (неофіційною, нестандартною) через неузаконення, але з іншого боку НЕД є нормальною² саме через її широке поширення серед населення [4].

Саме це й зумовлює дисонанс у соціальній активності громадян, на яку переносяться практики економічної діяльності і під впливом якої формується схоже на неї середовище *неформальної соціальної діяльності* або, іншими словами, неформальних практик у громадянському суспільстві. Формальні правила та норми існують неза-

лежно від реальних дій та діянь індивідів, тобто вони визначаються не ними. Виникає необхідність вирішувати певні громадські справи та проблеми не шляхом формального вирішення, а через практично здобуті в НЕД навички виживання. Суспільство таким чином можна розділити на різні «соціально-неформальні» групи. Критерієм належності до тієї чи іншої групи є міра володіння різними можливостями неформальності.

Неформальні соціальні практики існують у будь-якому суспільстві, але їх значення вимірюється сферою їхнього застосування та обсягами поширення. Тому, якщо ці практики існують у певних мізерно малих кількостях як традиційні чи наслідкові, то вони не можуть стояти на заваді розвитку та функціонування громадянського суспільства в будь-якій державі, а навпаки, слугують певним клапаном для вирішення нестандартних випадків соціальних практик [12]. Але на сьогодні в Україні ми маємо надпоширеність НЕД та значну кількість соціальних практик, що так чи інакше виходять з них. Отже, неформальне є нормою, тоді як формальне є ненормальним, а отже, викликає відразу.

НЕД має своє власне функціональне навантаження і вирішує значну кількість проблем. Важливим є обсяги, які займає діяльність, що її ми визначаємо як неформальну. В цій роботі не йдеться про те, що необхідно зробити для регулювання обсягів НЕД. Завдання дослідника — оцінити власне обсяги після визначення неформального сектору економіки. Для цього ми звертаємося до даних досліджень Київського міжнародного інституту соціології. Дослідження «Підприємництва в Україні» були проведені навесні 1999 року³.

¹ Мається на увазі писаних у вигляді законів та неписаних у формі декларованих суспільних цінностей.

² Через те, що ненормальним є щось патологічне, або те, що є в меншості.

³ Дослідження проводилось у трьох напрямках. Було опитано: 1) 5000 офіційно зареєстрованих підприємств у 24 областях України та в республіці Крим; ця вибірка формувалася на базі списків усіх зареєстрованих підприємств Державного комітету статистики України; 2) 4000 зайнятих членів домогосподарств у віці від 15 років; 3) 1000 «видимих» бізнесів (вуличне опитування). Детальний методологічний звіт дослідження міститься за адресою [http:// www.policycafe.com](http://www.policycafe.com)

Для повного розуміння будь-якого феномена необхідно, насамперед, знайти його точне сутнісне визначення. З визначенням терміну «неформальний сектор економіки» виникають деякі труднощі через різне його трактування фахівцями з економіки. У пострадянських країнах (зокрема й в Україні) до неформальної економіки фахівці (та й не лише вони) ставляться негативно, [9, 3] часто-густо ототожнюючи її з *тіньово* економікою, хоч це й неправильно. Тіньова економіка є лише однією зі складових неформального сектору економіки, до якого треба відносити широкий спектр проявів різної економічної активності.

^ НСЕ можна умовно розділити на дві дуже різні складові: власне *тіньову* економіку та *нестандартизовану* економіку. Першу зі складових слід вважати руйнівною для економіки країни в цілому якщо не на короткостроковому, то на довгостроковому відтинку часу: це виражається не тільки в суто економічних показниках (як-от зменшення надходжень до бюджету, використання рідкісних ресурсів та інше), а має і більш глибокий ефект на рівні свідомості індивідів суспільства. У різних країнах тіньова економіка може набувати різних розмірів, форм, інших характеристик. Що ж до економіки в цілому, вона може відігравати досить важливу роль у формуванні громадського взаємопорядку. Тоді як *нестандартизована* економічна діяльність має інше забарвлення: на відміну від тіньової економіки вона є легальною⁴ і своєю специфікою визначає вже інші чинники у формуванні суспільної свідомості.

Неформальний сектор економіки бере на себе ті функції, які держава з тих чи інших причин не здатна виконувати в повному обсязі самостійно. Але своїм існуванням цей сектор применшує вагу держави для індивіда, чим руйнує свій імідж в очах громадян. У людей виникає відчуття незахищеності і забуття з боку держави, яка стає менш потрібною індивіду і на певному етапі починає виступати навіть як ворог, що заважає існувати в неформальному секторі економіки.

Неформальний сектор економіки має як суто *економічні*, так і *політико-правові* та *соціальні* наслідки. Кожна з виділених складових має свої особливості:

1) Економічні особливості. Приховування реальних показників економічної діяльності підприємств країни має принаймні подвійний негативний вплив на життя суспільства. По-перше, така практика зменшує надходження до бюджету країни, чим обмежуються реальні можливості виконавчої влади щодо реалізації політики соціального захисту населення. Водночас неадекват-

на звітність підприємств, неврахування обсягів «тіньових» доходів і характеру їх утворення, розподілу й перерозподілу спричиняє значні перекручення макроекономічних показників (передусім ВВП). Це, зрештою, призводить до серйозних помилок в аналізі, прогнозуванні та моделюванні соціально-економічної ситуації, що особливо негативно позначається на механізмах соціального захисту і реалізації бюджетної, податкової, грошово-кредитної, валютної політики держави в майбутньому.

2) Політико-правові особливості. Невиконання підприємцями обов'язків, які накладає на них законодавча база країни, зумовлене передусім бажанням отримати й залишити собі більшу частину прибутків від підприємницької діяльності. Найяскравішою ознакою порушення правових нормативів економічної діяльності є відмова від реєстрації підприємства. Крім того, діяльність як зареєстрованих, так і не зареєстрованих підприємств часто супроводжується неформальними стосунками з представниками державних структур, які аж ніяк не сприяють зміцненню правової культури в країні.

3) Соціальні особливості. Характерною рисою трудових відносин в НСЕ є те, що вони повністю не врегульовані законодавством, через що наймані робітники неформального сектору позбавлені будь-яких соціальних гарантій чи контролю над дотриманням усталеної форми трудових взаємин. Діяльність будь-якого підприємства може бути цілком легальною, проте відносини між роботодавцем та робітником, не врегульовані формально, можуть не відповідати потребам та правам найманого робітника.

Існує дві крайнощі в оцінках НСЕ — деякі дослідники ототожнюють його з «кримінальною економікою»; інші вважають взірцем ефективного ринкового господарювання у складних економічних умовах [10, 11]. Але з наведеного вище можна побачити, що такі підходи не мають під собою ґрунту, власне через подвійний характер визначення НСЕ.

Керуючись критеріями МОП, визначатимемо НСЕ за схемою 1.

1) Тіньова економіка охоплює сферу офіційно нефіксованого виробництва товарів чи послуг на незареєстрованих підприємницьких одиницях або реєстрованими одиницями без ведення обліку за певними операціями (як, наприклад, існування третьої зміни на підприємстві, надання додаткових послуг підприємствами сфери обслуговування за додаткову нефіксовану документально платню).

⁴ Не заборонена законом або не розглядається в жодному з приписів.

Схема 1

1.1) *Нелегальна економіка* — діяльність, що з певних причин заборонена законодавством. У цій категорії підприємницьких одиниць можуть відбуватися кількісні зміни зі зміною законодавства, як, наприклад, зміна переліку товарів, дозволених для виготовлення чи продажу, або і того й іншого разом.

1.1.1) *Нелегальна сфера* — діяльність, що здебільшого зосереджена в нелегальній сфері економіки й носить кримінальний характер, як, наприклад, торгівля наркотичними речовинами, зброєю, людьми, рекет, азартні ігри тощо.

1.1.2) *Нелегальну діяльність* можна охарактеризувати як нелегальну роботу в легальній сфері. До цієї підгрупи підприємницьких одиниць відносяться ті фірми, що не є зареєстрованими, проте ведуть діяльність, яка вимагає реєстрацій.

1.2) *Прихована діяльність* передбачає діяльність офіційно зареєстрованих підприємств, що вдаються до незаконних операцій, а саме: приховування податків, свідомого порушення правил експорту/імпорту продукції, надання послуг іншої якості, ніж декларується, та багатьох інших способів, найпопулярніші з яких ми розглянемо в своєму дослідженні.

2) Нестандартизована економіка включає в себе всі види діяльності, офіційної реєстрації яких держава не вимагає, наприклад, це може бути робота на присадибних чи орендних земельних ділянках, «сусідська допомога», оплачувана праця однієї фізичної особи за домовленістю іншої. Сюди також відносимо самозайнятих індивідів, що працюють у сфері виробництва товарів та їх збуту, дрібних комерсантів і тих, хто надає якісь особливі послуги (репетиторство, пошиття одягу «у знайомих» тощо).

2.1) *Виробництво товарів* малими підприємницькими одиницями, що виробляють певні види товарів, як, приміром, сільськогосподарська чи інша продукція для продажу, яка створена в домашніх умовах.

2.2) *Надання послуг* — специфічна галузь НСЕ, яка є найважливою для спостереження та контролю, оскільки надання послуг легко приховати. Цей вид економічної діяльності дуже простий і не потребує майже ніяких додаткових витрат (винятки складають ті послуги, які вимагають використання спеціальних пристроїв).

Отже, виходячи з подвійної структури неформального сектору економіки, спробуємо оцінити його обсяги в Україні.

Нелегальна економічна діяльність

Деякі види економічної діяльності, як, приміром, кримінальна економіка, за своєю специфікою є прихованими від контакту із суспільством⁵, і їх вивчення вимагає особливого типу дослідження. Проте завдяки вуличній вибірці⁶, ми зможемо оцінити підкладову нелегальної економіки, а саме нелегальну діяльність.

Специфікою цієї групи респондентів є те, що всі вони займаються видимим бізнесом, тобто тим, що неможливо приховати від зовнішнього світу, що підтверджує сама процедура вибірки.

Серед видимих підприємницьких одиниць частка тих, хто не є офіційно зареєстрованими, становить 38 % від загального числа опитаних (див. графік № 1).

Графік № 1. Чи зареєстрований ваш бізнес?

За поширеністю явище вуличної (видимої) діяльності має певні відмінності за регіональними характеристиками. Так, це явище є менш розпов-

⁵ Зокрема невидимою вона буде й для будь-якого інтерв'юера.

⁶ У дослідженні 1999 року було опитано 1000 «видимих» підприємств, відібраних без певної системи. Дослідження проводилося в містах і селищах міського типу.

сюджене в західному регіоні ($p = 0,01$), ніж загалом по Україні, в східно-центральному ($p = 0,05$) та східному регіоні ($p = 0,01$). Для південного та центрально-західного регіонів частка таких підприємств не відхиляється від існуючого представництва підприємств у регіоні.

Таблиця 1. **Поширеність незареєстрованих видимих бізнесів у регіонах України**

Регіон	Незареєстровані підприємства		Усі видимі підприємства	
	К-ть підприємств	Частка від загалу	К-ть підприємств	Частка від загалу
Західний	27	7,3%	152	15,8%
Центрально-західний	87	23,6%	215	22,3%
Південний	71	19,2%	168	17,4%
Східно-центральный	45	12,2%	160	16,6%
Східний	139	37,7%	268	27,8%

Домінуючою сферою діяльності, до якої залучені представники незареєстрованого видимого бізнесу, є оптова та роздрібна торгівля, частка зайнятих у цій сфері становить 92,4 % від усіх, хто зміг повідомити основну сферу своєї діяльності. Всі вони займаються роздрібною торгівлею, яка вимагає певного торгового місця. Серед тих, хто зайнятий цим видом діяльності, за торгове місце сплачують лише 38,2 %, решта за нього не платять.

Прихована економічна діяльність

Частку тих, хто приховує податки, оцінювати мемо через опис респондентом уявного підприємця, завдяки якому він міг відповісти на деякі запитання, на які неможливо було б отримати від нього відповідь у безпосередній розмові⁷.

Оцінити загалом розміри прихованої економічної діяльності нам також допоможуть відповіді респондента щодо уявного підприємця. Дізнаємося, яку саме частку необхідних податків сплачує уявний підприємець за твердженнями тих, хто уявив *зареєстрованого* підприємця.

Використаємо таку шкалу за повноти сплати всіх податків:

- сплачують усі необхідні податкові виплати (100 %),
- сплачують майже всі необхідні (від 80 % необхідних виплат),
- майже не сплачують (менше 25 %),
- приховують більше половини (до 50 %),

⁷ Точне формулювання запитання: «А тепер я прошу Вас пригадати, НЕ НАЗИВАЮЧИ ІМЕНІ, одного підприємця, що його Ви знаєте краще за інших. Це може бути чоловік або жінка, Ви самі або ваш сусід, знайомий або родич — у даному випадку це не має значення. Важливо тільки, щоб на декілька таких запитань Ви відповідали, маючи на увазі одну й ту саму людину. Питаючи про цю людину, я називатиму його ПІДПРИЄМЦЕМ».

⁸ Серед тих, хто не зміг вказати частку необхідних податків, що її реально платить підприємець, 44,3 %. Проте вони змогли назвати способи, за допомогою яких це робиться, що становить 11 % від усіх, хто відповідав на запитання про відсоток реальних податкових відрахувань підприємця. Всі вони були переконані в тому, що їх підприємець приховує податки, проте не знали, якою мірою.

— приховують менше половини (50 %—80 %).

Для того, щоб оцінити обсяг тієї частини НСЕ, що підпадає під визначення прихованої економічної діяльності (мається на увазі свідоме приховування сплати всіх видів податкових витрат), достатньо розглянути дві групи:

1. Частку тих, хто платить податки повністю, — група не бере участі у прихованій сфері.

2. Частку тих, хто знаходить способи ухилитися від сплати податків, — підприємці — учасники прихованої економіки.

Згідно з таблицею 2 можемо говорити, що близько 70 % підприємців вдаються до приховування податків⁸, серед них 64 % приховують більше половини податкових нормативних витрат.

Підсумовуючи, можна певним чином об'єднати підприємницькі одиниці в дві групи за належністю до формальної чи неформальної діяльності, які умовно називаємо «чистий» та «нечистий» бізнеси:

1. «Чистий бізнес» — до нього відносимо тих підприємців, яких уявляють зареєстрованими та такими, що платять усі необхідні податки — загалом їх 14,9 % серед усіх підприємців, що їх уявили.

2. «Нечистий бізнес» — група підприємців, що не відповідає умовам чистого бізнесу, незареєстровані або не платять усіх податків — загалом 85,1 %.

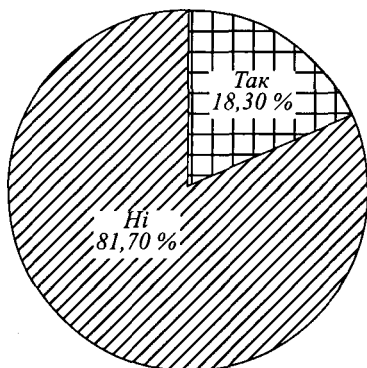
Таблиця 2. **Сплата податків підприємцем**

Відсоток від необхідних податків, що його сплачує підприємець	К-ть підприємців	Частка від загалу	Нагромаджувана частка
1—25 %	261	15,9	16,0
26—50 %	361	22,0	38,1
51—80 %	265	16,2	54,4
81—99 %	82	5,0	59,4
Не можуть вказати	406	24,8	84,3
Платять усі необхідні податки	256	15,6	100,0
Загалом опитаних	1631	99,6	100,0

Зважаючи на особливості методики *уявного підприємця*, отримані дані дозволяють прослідкувати, можливо найбільш цікаве: думку керівників підприємств про поширеність *неформального* в економіці України, і демонструє власне ставлення. Це зауваження притаманне всім результатам, що були отримані за допомогою цього методу.

Діяльність державних службовців у власних цілях можна розглядати з двох сторін: це з одного боку залученість конкретного підприємця чи його підприємства до неформальної діяльності, а з іншого — неформальна зайнятість самих службовців, які таким чином заробляють в обхід офіційної економіки. Наше дослідження не дає змоги виміряти обсяги такої діяльності, проте воно може охарактеризувати поле, в якому це явище поширене, тобто дослідження підтверджує існування такої форми економічної діяльності, як хабарництво службовців та здирництво рекету, з чим повинні рахуватися підприємці. Загалом про поширеність цього явища свідчать такі цифри: 35,4 % підприємців мають справу з рекетом, тобто віддають їм певний відсоток свого доходу. Частка доходу, яким вони діляться з рекетом, становить, на думку респондентів, близько 11,5 %. З державними службовцями, що діють у власних інтересах, діляться доходом 67,8 % підприємців, а середня частка виплат сягає 16,2 % від доходу цих підприємств.

Промовистими в цьому відношенні є дані на графіку № 2.

Графік № 2. Чи можливо займатися підприємництвом без існування неформальних відносин з представниками влади?

Існують різні державні органи, важливість неформальних зв'язків з представниками яких підприємцями оцінюються по-різному. Так, неформальні зв'язки з представниками податкової інспекції оцінюються найвище. Для «чистого бізнесу» вони є важливими у 68 %, а для «нечистого бізнесу» становлять інтерес для 81 % з тих, хто визнав важливість неформальних зв'язків. На другому місці за важливістю йдуть неформальні відносини з представниками муніципальної влади (близько 41 %). Ще більше відстають представники органів місцевого самоврядування, які в обох групах набирають приблизно 26—27 %. Таким чином, для існування в неформальному секторі економіки є важливим налагодження зв'язків з трьома групами держслужбовців.

Заборгованості по зарплаті та натуральна оплата праці як чинник, що формує гіпотетич-

но можливу належність до неформальних економічних відносин

Іншим потенційним індикатором існування та поширеності неформальної економічної діяльності може слугувати за нашою гіпотезою затримка виплати заробітної платні або часткова її виплата продукцією, а не грошми, чи обидва явища разом. З одного боку, вони штовхають індивідів до певного роду діяльності, спрямованої на виживання, а з іншого — можуть виступати індикатором неформальної діяльності керівників підприємства, що вдаються до таких методів розрахунків з робітниками.

Отже, затримки в оплаті праці, заборгованість варто розглядати перш за все як мотиваційні чинники пошуку шляхів подолання матеріальних проблем індивідом. Адже очевидно, що при відсутності «живих» грошей важко існувати в суспільстві з грошовою економікою. Мотиваційні чинники мають дві складові: *ресурси* та *стимули*, які визначаються так:

Ресурси — наявність продукції, яку можна продавати чи обмінювати. Можливі два шляхи отримання таких ресурсів: отримання значної частини заробітної плати продукцією (натуроплата праці перевищує 40 % від загальної частки заробленого) та крадіжки з підприємств, проте за даними наших досліджень немає можливості розглянути останній спосіб заволодіння ресурсами.

Стимули — існування нагальної потреби в такій діяльності. Ця потреба може виникати якраз через відсутність грошей, тобто через затримку зарплатні за великі проміжки часу (від трьох місяців і більше).

Отже, якщо виникає ситуація поєднання одночасно ресурсів та стимулів, то можемо припускати, що значна частина таких працівників буде залучена до *обмінної* діяльності, якою може бути прямий продаж на базарах, продаж невидимий — через знайомих або знайомим, можливий також простий товарообмін між такими суб'єктами, або продаж цих товарів назад на підприємство за значно нижчими цінами, що також відіб'ється на неформальній діяльності підприємства.

За даними опитування найманих робітників кількість тих, хто відповідає критеріям наявності ресурсів та стимулів, становить близько 11,8%. Серед них 74,5 % представлено працівниками середніх та великих підприємств. Таким чином, це дає нам змогу стверджувати, що поєднання ресурсів та стимулів властиве великим та середнім підприємствам.

Саме ті, хто може поєднувати *ресурси та стимули*, мають найбільше шансів займатися торгівлею. Проте існують і такі підприємства, що не виплачують заробітну платню продукцією навіть

частково, але також затримують заробітну платню, тобто виникає ситуація, коли відсутні *ресурси* і людина має справу тільки із *стимулами*; через що можливі інші види діяльності, що відрізняються від торгівлі, яку найлегше спостерігати.

Загалом серед найманих робітників 64,4 % працюють на підприємствах, які їм заборгували (розглядаються підприємства, де заборгованість по заробітній платі перевищує один місяць). Частка найманих робітників, що не мають ресурсів, але у яких є стимули, становить 23,8 % від усіх працюючих за наймом. Загалом частка робітників за наймом, що так чи інакше відчувають фінансові труднощі, становить 55,5 % серед загалу працюючих за наймом (див. табл. 3), з яких більшість — ті, хто повинен мати стимули, але не має ресурсів для їх втілення. Тому можна прогнозувати, що серед них значна частина обиратиме альтернативні способи додаткової діяльності: додаткова робота чи якісь види самозайнятості.

Таблиця 3. Працівники за наймом, яким затримують заробітну платню

Існування компенсації заробітної плати	К-ть респондентів	Частка до всіх	Частка до тих, кому затримують зарплату	Накопичувана частка
Так, присутня натуроплата	386	11,8	18,3	18,3
Ні, існує лише заборгованість	778	23,8	36,9	55,3
Загалом опитано працівників за наймом	3267	100,0		

Неформальні видатки підприємств

Дві групи підприємців, які ми виділили для порівняння: ЧБ та НБ, при розгляді існування в них додаткових витрат на представників рекету чи держслужб, вказують на те, що рекет є найчастіше присутній в роботі НБ — 38,8 % підприємців цієї групи стикаються з ним, але й серед представників ЧБ з рекетом стикаються 17,9%. У середньому ($p = 0,01$) представники ЧБ витрачають меншу частину своїх прибутків на виплати рекету, ніж підприємці з групи НБ, відповідно вони становлять для ЧБ в середньому 2 % від прибутків, а для НБ — 4,6 %. Отже, ми бачимо, що ці видатки є меншими, ніж ті, що передбачаються до виплати у вигляді різних податків до державної казни.

Та набагато поширенішим є явище, яке ми умовно можемо назвати *держрекетом*. Йдеться про державних службовців, які з різних причин отримують частину доходів неофіційними шляхами від підприємців різних груп — представників

як «чистого», так і «нечистого» бізнесу, хоча, звичайно, домінуюча частина платників держрекету — це підприємці «нечистого» бізнесу.

У своїй роботі 73 % підприємців НБ стикаються з необхідністю ділитися з представниками державних служб. Серед представників ЧБ їх 37,2 %. Середній відсоток таких витрат підприємцями двох груп відрізняється ($p = 0,01$), й так само як у ситуації зі звичайним рекетом, він є вищим для підприємців групи НБ й становить 12,1 % від прибутку, а для представників ЧБ — це 6,2 %. Таким чином загальні середні витрати на представників різних груп, з якими підприємець ділиться податком, становить 16,7 % для представників групи «нечистого» бізнесу та 8,2 % — для групи «чистого» бізнесу.

Діяльність, яка підпадає під визначення неформального сектору економіки, набуває різних обрисів. У статті зроблено спробу дати визначення неформальному сектору економіки, враховуючи специфіку українського бізнесу. Наведені в статті дані вказують на реальну необхідність розглядати НСЕ багатовимірно, а не лише як одну з його найпоширеніших складових — «тіньову економіку». Звичайно домінуючою є прихована економічна діяльність у межах офіційного сектору економіки. Неформальні зв'язки між представниками державних органів влади та підприємцями тільки інтенсифікують неформальний сектор економіки. Діяльність у рамках неформальної економічної діяльності виходить за межі суто економіки, поширюючи свій вплив на все суспільне життя громадян. Неформальність має тенденцію відігравати домінуючу роль у громадському житті суспільства. Загалом, за даними опитування «Підприємництво в Україні» близько 65 % населення України займається нестандартизованою економічною діяльністю. Орієнтовно близько 85 % українських підприємств вдаються до того чи іншого виду неформальної діяльності.

Наведені в статті дані, що базуються на власне суспільній, а не на економічній оцінці обсягів поширення неформальної економічної активності населення України, про реальне домінування неформальності в економічній діяльності. Тим самим підтверджується гіпотеза про нормальність неформального соціального життя — побутових практик вирішення нагальних проблем. Таким чином у 1999 році активно формувалася чи вже існувала паралельна структура неформальних соціальних практик, що базувалася на неформальних економічних практиках.

1. Рывок в рыночную экономику. Реформы в Украине: взгляд изнутри. Под ред. Л. Хоффманна и А. Зиденберга.— К., 1997.— 303 с.
2. *Бородюк В., Турчинов О., Приходько Т.* Оцінка масштабів тіньової економіки та її вплив на динаміку макроекономічних показників // Економіка України.— № 11, листопад 1996.— С 4—16.
3. *Ярмоленко А.* Тіньова економіка // Політика і час.— № 5, травень 1996.— С 49—54.
4. *Дюркгейм Э.* Норма и патология II Социология преступности.— М., 1996.—С. 42.
5. *Шутов М.* Теневая экономика в здравоохранении региона // Научно-информационный журнал Бизнес Информ.— № 24, декабрь 1997.— С. 24—26.
6. «Теневые» параметры реформируемой экономики // Российский экономический журнал.—№ 8.— 1996.— С. 14—25.
7. *Паниотто В. И., Максименко В. С.* Количественные методы в социологических исследованиях. Киев. Наукова Думка, 1982.— 269 с.
8. О теневой экономике: методы, оценки, политические предложения. Немецкая консультативная группа по экономике при Правительстве Украины.— К., 1996.— 16 с.
9. *Бородюк В., Турчинов О., Приходько Т.* Методи розрахунку обсягів тіньової економіки // Економіка України.— № 5.— 1997.— С 41—53.
10. *Ревенко А.* Тіньова економіка в Україні — сфера послуг населенню // Моніторинг економіки України.—№ 12.— 1996.— С 19—21.
11. *Пасхавер О.* Тіньова економіка врятувала Україну від голоду // Галицькі контракти.— № 33/96.— С 76—77.
12. *Marcouiller D., Young L* The Black Hole of Graft: The Predatory State and the Informal Economy II The American Economic Review, Volume 85, Issue 3 (Jun., 1995).— P. 630—646.

Biloskurskiy O.

INFORMAL ECONOMIC ACTIVITY: AN EFFORT TO DETERMINE IT'S LEVEL IN UKRAINE

In everyday language of Ukrainian citizens and in the Ukrainian politics speeches very often are mentioned such thing as «shadow economy» or illegal economy as soon. The presented article is based on the social surveys data of Kyiv International Institute of Sociology, and aims on the basis of given description on what is informal economic sector to determine the level of informal economic activity in Ukraine. The author sees informal sector of economy as dualist: it consist of illegal and nonstandard economic activity.